

Московське князівство

- Процес об'єднання російських земель в єдину централізовану державу розпочався в XIV ст.
- У другій половині XIII ст. знову спалахнули феодальні усобиці. Великокнязівська влада владимирських князів значно послабшала. На периферії Північно-Східної Русі сформувалися нові князівства, передусім Московське і Тверське.
- Основною причиною успіху зовнішньополітичних дій московських великих князів стало відновлення рівня розвитку господарства, що побутував до монголо-татарського іга. Вагомим стимулом до створення єдиної держави стало прагнення звільнитися від ярма Золотої Орди.
- Традиційно виділяють три об'єднувальних етапи: 1) кінець XIII — 80-ті рр. XIV ст.; 2) 80-ті рр. XIV ст. — 1462 р.; 3) 1462—1533 рр.
- Перший етап об'єднання — кінець XIII — 80-ті рр. XIV ст. У цей час у Північно-Східній Русі розгорнулася боротьба за велике владимирське княжіння між Рязанським, Суздальсько-Нижньогородським, Тверським і Московським князівствами. У ході цієї боротьби повинне було вирішитися питання про те, яке князівство стане політичним центром об'єднання російських земель. Наприкінці XIII ст. значними перевагами в господарському розвитку, а отже, і реальними можливостями стати таким центром володіло Тверське князівство. Однак незабаром у нього з'являються суперники, насамперед Московське князівство.

Другий етап об'єднання російських земель — 80-ті рр. XIV в. — 1462 р. — характеризується подальшим територіальним розширенням Московського князівства.

Дмитро Іванович (що отримав після перемоги на Куликовому полі прізвисько Донської), приєднавши Дмитров, Стародуб, Углич, Кострому та інші території, вживав заходів для посилення влади великого князя. Він ліквідував залишки місцевого самоврядування і цілком підпорядкував міста великокнязівській владі, визначив розміри данини з князівств для сплати Орді, встановив новий територіальний принцип формування ополчень: відтепер бояри і дворяни повинні були виступати з тими князями, у володіннях яких знаходилися їхня вотчина і маєтки. Удільних князів він зобов'язав служити великому князеві.

Третій етап об'єднання російських земель навколо Москви, їхнє звільнення від московському ординського володарювання й одночасно формування державного апарату великокнязівської влади, оформлення Московської держави припадає на 1462—1533 рр. Цей період охоплює правління великих московських князів Івана III (1462—1505) і Василя III (1505—1533).

Особливості державного устрою

Московська держава залишалася ще ранньофеодальною монархією. У силу цього відносини між центром і місцями будувалися спочатку на основі сюзеренітету-васалітету. Проте з плином часу положення поступово змінювалось. Московські князі, як і всі інші, ділили свої землі між спадкоємцями. Останні отримували звичайні уділи і були в них формально самостійні. Однак фактично старший син, який придбав «стіл» великого князя, зберігав становище старшого князя. З другої половини XIV ст. запроваджується порядок, за яким старший спадкоємець отримував велику частку спадщини, ніж інші. Це давало йому економічну перевагу. До того ж він разом з великокнязівським «столом» обов'язково отримував і всю Володимирську землю.

Поступово змінилася і юридична природа відносин між великим і удільними князями. Ці відносини ґрунтувалися на імунітетних грамотах і договорах, які укладаються у великій кількості. Спочатку такі договори передбачали службу удільного князя великому князю за винагороду. Потім вона стала зв'язуватися з володінням васалами їх вотчинами. Вважалося, що удільні князі отримують свої землі від великого князя за службу. І вже на початку XV ст. встановився порядок, за яким удільні князі були зобов'язані підкорятися великому просто в силу його положення.

Особливості державної влади

Головою Російської держави був великий князь, що володів широким колом прав. Він видавав закони, здійснював державне керівництво, мав судові повноваження.

Важливим органом держави була Боярська дума. Вона виросла з ради при князі, що існувало ще в Давньоруській державі. Оформлення Думи слід віднести до XV ст. Боярська дума відрізнялася від колишнього ради більшої юридичної і організаційної оформлене. Вона була постійно діючим органом, мала порівняно стабільний склад. У Думу входили так звані думні чини - бояри і введені окольничий. Компетенція Думи збігалася з повноваженнями великого князя, хоча формально це ніде не було зафіксовано. Великий князь юридично не зобов'язаний був рахуватися з думкою Думи, але фактично не міг надходити самовільно, бо будь-яке його рішення не проводилося в життя, якщо не було схвалено боярством. Через Думу боярство здійснювало політику, бажану й вигідну йому. Правда, з плином часу великі князі все більше підпорядковують собі Боярську думу, що пов'язане із загальним процесом централізації влади. Це особливо стосується часів князювання Івана III і Василя III. Значна роль Боярської думи в системі державних органів і панування в ній великих феодалів є характерними особливостями ранньофеодальної монархії.

Особливості економічного

РОЗВИТКУ

Феодального землеволодіння

Економічною основою такого порядку як побудова приватного феодального (княжого і боярського) володіння, приєднання до цих володінь земель общинників і встановлення їх залежності від феодала. Феодальна вотчина, що утворюється шляхом насильницького приєднання общинних земель та закріпачення селян-общинників, виступає основною формою і центром економічного і політичного життя країни. Вотчина стала головною ланкою господарства та формою феодальної земельної власності. Особливістю землеволодіння феодалів було закріплення їх власності з політичними правами, васальними зобов'язаннями ієрархічної залежності. Захоплення общинних (*чорних*) земель означав також і визнання їх у верховному володінні князя. Поява верховного власника не було лише номінальним актом. На ці землі накладалося податкові зобов'язання. Власник цих земель мав виплачувати за них *подати*. Однак право володіння ще довгий час (до кінця XV ст.) визнається за общинниками, які обробляють землю селянами.

Феодальні відносини розвивалися не тільки в сільському господарстві, а й в ремісничому виробництві. Власником міста в XI-XII вв. був в основному феодал-вотчинник, а ремісники, торговці та селяни, що жили в місті, були його кріпаками і займалися переробкою продукції сільського господарства або яким-небудь ремеслом.

Внутрішня та зовнішня торгівля

У період феодальної роздробленості та монголо-татарського іґа роль товарно-грошових відносин була невелика. Виплата татарам у вигляді данини великих грошових коштів та продуктів гальмувала зростання торгівлі. Тим часом ці перешкоди не змогли призупинити торгівлю, вона існувала перш за все всередині міст і сіл. На місцеві міські торги вивозили продукцію сільського господарювання - зерно, борошно, овочі, корів а також, коней, овець, птицю, рибу, мед, віск, ладан, сіно, дрова, сіль, золу, дьоготь та вироби ремісничого виробництва - сукно, взуття , хутра, хомути, шапки, зброя, предмети домашнього вжитку.

У XIII-XIV ст. розвивається торгівля не тільки найближчими між містами та селами, але й окремими територіями. Наприклад, з Новгороду товари доходили до Твері, Суздаля, Москви і т. д. У торговому обміні між містами і областями важливе місце займала *сіль*, яка вивозилася з Криму, Галіікой землі, з Заволжжя, з місць поселення комі-пермяків у Ками. Важливим предметом ввезення в північні області Русі був *хліб*. Виникали повітові ринки. Великими центрами торгівлі ставали *Москва, Новгород, Білоозеро, Тверь, Смоленськ*.

Особливості культурного розвитку

Монголо-татарська навала остаточно визначила різбіжність історичних долей різних частин колишньої Київської Русі. Це відповідно мало значний вплив і на культурні процеси. Ті регіональні відмінності, які існували за часів Русі, стали ще більш відчутними. Культура Північно-Східної Русі формувалася на основі культурних надбань Володимиро-Суздальського, Новгородського, Псковського та інших князівств.

Монгольсько-татарська навала завдала значних збитків культури цього регіону: зруйновано і знищено безліч пам'яток, втрачено велику кількість ремісничих спеціальностей; до мінімуму зведено попит на мистецькі витвори; перервано традиції у розвитку культури. Лише на межі XIII-XIV ст. стало відчутне пожвавлення культурного життя, а з середини XIV ст. почалося піднесення. Центром піднесення стала Москва. Це було пов'язано з тим, що Москва стала центром об'єднання земель Північно-Східної Русі, а згодом очолила боротьбу проти монголо-татарського іга.

Наочним пожвавленням культурного життя стало кам'яне монументальне будівництво, що наприкінці XIV ст. набуло широкого розмаху. Правда кам'яні споруди московських майстрів помітно поступалися зразкам володимиро-суздальської архітектури. Витвори московських архітекторів у Звенигороді й Загорську, які збереглися до наших часів, – це порівняно невеликі храми. Всі спроби відновити самостійно будівництво великих храмів не мало успіху. Так, при зведенні Успенського собору у Москві він завалився. Лише після запрошення італійських майстрів вдалося відновити великі храми. Успенський собор у Москві був зведений за проектом італійського майстра. Успенський собор у Москві був зведений за проектом італійського майстра.

Перші кам'яні стіни московського кремля були збудовані за Дмитра Донського. Збудований з білої цегли він дав назву Москві „білокам'яна”. Проте за Івана III Кремль отримав стіни з червоної цегли. По периметру стіни Кремля, який мав трикутну форму у плані, мають 2,25 км, товщина – 3.5-6,5 м, висота – 5-19 м. Водночас було зведено 18 (згодом ще дві) сторожових веж. На той час Кремль був найпотужнішою європейською фортецею, зведеною у відповідності з тогочасною воєнною технікою.

Перлиною забудівлі Кремля вважається Успенський собор. Збудований за зразком собору у Володимирі. Він став кафедральним храмом митрополита всея Русі. Тут вінчали на царство, збирали Земські собори. На соборній площі було збудовано Архангельський собор. Як усипальню великих князів. Дещо раніше було зведено Грановиту палату – приміщення для урочистих прийомів, зокрема за участю іноземних послів. Архітектурною відзнакою споруд стали куполи у вигляді цибулі і шатрові чотирьохскатні дахи.

Але внесок майстрів Московії у скарбницю світової культури не обмежується архітектурним ансамблем Кремля. Іконопис став візитною карткою Московії. Найвидатнішим іконописцем був Андрій Рубльов. Він розписав собори в Троїцькому монастирі (місто Загорськ), Звенигородці, Успенський собор у Володимирі. У творах А.рубльова приваблює прагнення виразити мрію про спокійний, врівноважений духовний світ людей, які безкорисливо служать високим ідеалам. Найвідомішим його твором є ікона „Трійця”. Традиційний біблійний сюжет живописець наповнив глибоким поетичним і філософським змістом. У супереч канонам він у центрі композиції розмістив одну чашу – символ жертвовної смерті. Три ангели розміщені по колу. Всі елементи ікони знаходяться у гармонійному поєднанні. Передаючи головну

Нові історичні реалії вплинули і на літературу Північно-східної Русі. Після короткої перерви відновилася традиція літописання. Принципово важливого значення набула традиція включати в початкову частину нового літописного зводу розповіді про історію Київської Русі – „Повісті минулих літ” або вибірки з неї. Ще однією традицією літописання є описання подій у піднесено-патріотичному ключі і заклик до об'єднання земель колишньої Київської Русі.

Найвизначною літописною пам'яткою епохи є Лаврентіївський літопис, який доводить опис подій до 1305 р. Перший Московський літопис з'явився лише на початку XV ст. Укладений митрополітом Кіпріаном він містить відомості про всі землі колишньої Київської Русі. У середині XV ст. у Москві з'являється і перша всевітня історія – „Хронограф”.

Патріотичне піднесення, що охопило Північно-Східну Русь у зв'язку з боротьбою проти монголо-татарського іга, мали відбиток і в на народній творчості. Билинні герої Київської Русі стали борцями проти татар. До XIV ст. відноситься поява нового фольклорного жанру – історичної пісні. Приклад цього – „Пісня про Щелкана Дудентійовича”, в якій знайшли опис реальні події 1237 р. у Твері – анти ординське повстання.

Перлиною літературної творчості тієї доби стала поема „Задонщина”, створена рязанцем Софонієм незабаром після Куликовської битви. Вона сповнена радості і гордості за перемогу. Доповнює цей твір легендарними подробицями „Сказання про Мамаєве побоїще”.

У Північно-Східній Русі продовжувалося і складання „Житій” подвижників православної церкви (митрополит Петро, Сергій Радонежський). Популярними на Русі були і описи подорожей у інші землі. Визначною літературною пам'яткою є «Ходіння за три моря» тверського купця Афанасія Никітіна, який волею